

Za Jirkou Sojákem

Je zvlášť smutné, když se musíme rozloučit se svými spolužáky ze studií, kterým osud nedopřál delší životní dráhu. Nyní k nim patří už i RNDr. Jiří Soják, CSc. (1936–2012). Jeho odborný profil charakterizoval Josef Měsíček při Jirkových šedesátinách (Preslia 1996, 68: 181–186).

Na tomto místě bych připomenul nejprve několik vzpomínek vázaných na většinou příjemné společné zážitky při studiu botaniky na tehdejší Biologické fakultě UK v Praze ve druhé polovině 50. let. Náš ročník měl ve srovnání s jinými podle vyjádření prof. Františka A. Nováka „neobvykle silnou sestavu adeptů botaniky“ ve specializaci systematická a morfologie vyšších rostlin. Byli to Bohdan Křísa, Miloš Hostička, Jiří Soják, Miloslav Kovanda, Helena Řihová a já. Pod patronací vedoucího floristické akce Československé botanické společnosti, nezapomenutelné osobnosti Jindřicha Houfka, jsme začínali provádět podle svých geografických vazeb výzkum rozšíření vzácných a fytogeograficky významných druhů. Jirka měl ale již tehdy mezi námi primát, neboť ve svých 19 letech uveřejnil svůj první floristický článek Příspěvek ke květeně okolí Vraného nad Vltavou (Preslia 1955, 27: 447–448). Pak se jeho zájem přesunul na východní Slovensko do Nízkých Polonin (nyní Bukovské hory), botanicky málo známých, odkud publikoval zajímavé floristické nálezy dokladované v herbářích Národního muzea v Praze. Slovensko bylo tehdy pro nás vrcholem cestovních i botanických možností, postupně jsme všichni v různých jeho krajích pracovali. Ve čtvrtém ročníku nás Jirka ohromil precizním klíčem k určení našich druhů šáchorovitých (*Cyperaceae*), s výjimkou rodu ostřice (*Carex*; Preslia 1958, 30: 43–58). Byl rozeným sys-

1 Jiří Soják (vlevo) v době studií na tehdejší Biologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Z exkurze na Muráňskou planinu se spolužáky Václavem Zeleným (uprostřed) a Milošem Hostičkou. Foto B. Křísa

tematikem s výborným pozorovacím talentem, schopností přesného terminologického vyjadřování a trpělivostí, které mu umožnily použít k rozlišení i nejjemnější morfologické detaily, např. u šáchorovitých zoubky okvětních štětinek. Jako pedagog mám srovnání s terminologií některých současných doktorandů, kteří by z morfologie stěží udělali zápočet. K tomu měl Jirka další velkou přednost – kreslířské nadání. Dovedl přesně vystihnout obrys zkoumaných objektů a jemným tečkováním dosáhnout trojrozměrného účinku kresby.

Od třetího ročníku se věnoval taxonomii mochen (*Potentilla*) – v diplomové práci našich druhů ze sekce *Aureae* – a tento velký a taxonomicky obtížný rod asi s 500 druhy nikdy neopustil; zasvětil mu vlastně většinu života. Při jejich určování často zdůrazňoval význam rozdílů trichomů, což se nám zdálo až přehnané; jeho další studium cizích, hlavně vysokohorských asijských druhů však tento názor potvrdilo. V terénu byl ve svém živlu. Rychlý, sebejistý, nehledící na někdy obtížné podmínky, např. strmost výstupů, rozbahněnou půdu, velké vzdálenosti apod. To mu umožnilo nalézt cílové druhy i v místech, kam by se jiní sotva odvážili.

Společensky se během studia výrazně neprojevoval. Byl spíše plachý a věnoval se hlavně svým botanickým zájmům. Trochu jsme si ho dobírali, že opomíjí dívky, tanec a podobné záležitosti úměrné věku, na což odpovídal, že světské nedostatky

dohoní až po studiích; částečně to i splnil. Měl vyhraněné názory, přímou povahu a nikdy nezkalil žádnou legraci, k níž sám různými vtipy přispíval. K jeho charakteristickým vlastnostem patřila ochota poradit s literaturou, nomenklaturou, mapami, prací s herbářovým materiálem aj., a tuto schopnost si ve své profesi zachoval celý život. V pozdějším věku si stěžoval na bolesti hlavy a neschopnost soustředění, nicméně v terénních podmínkách se potíže zřejmě vytratily, jinak by stěží mohl úspěšně absolvovat tak náročnou expedici, jakou byla sběrná exkurze biologů Národního muzea do Iránu (viz např. Živa 1979, 1: 23–25) skříňovou Pragovkou V3S.

V případě Jiřího Sojaka je možno bez nadsázky říci, že osou jeho života byla taxonomie, nikoli např. vyučování biologie (měli jsme i učitelskou aprobaci) nebo práce v ochraně přírody. Netoužil ani po zaměstnání v Botanickém ústavu ČSAV. Po absolutoriu získal místo v Botanickém oddělení Národního muzea v Průhoních, které později 20 let vedl a pokračoval tam i v důchodovém věku. K jeho hlavním zásluhám patří abecední uspořádání herbáře naší květeny (kolem 750 000 položek), započaté pravděpodobně již jeho předchůdci Ivanem Klášterským a Milošem Deylem, z nichž asi třetinu rodově určil, a vytřídění typových a historicky cenných položek (přes 5 000) do samostatné sbírky. Z hlediska uchování rostlinného materiálu pak mělo za jeho vedení zásadní význam nalepování herbářových položek prováděné technickými pracovníky muzea. Po stránce sběratelské patřil k našim nejpilnějším botanikům, nashromáždil a do herbáře Národního muzea předal mnoho tisíc položek, a to jak z Československa, tak z několika asijských zemí.

Byl velmi dobrým latiníkem a zvládl značně komplikované nomenklatorické problémy. Měl kritické připomínky i ke jménům zavedeným obecně nejznámějšími kombinátory, např. Josefem Holubem nebo maďarským prof. Károly Rezső Soó. V rodu mochna popsal několik desítek nových druhů, především ze zmíněných vysokých asijských pohoří. Znalost latiny vyústila velmi potřebným vydáním Latinsko-českého botanického slovníku (Zpráva ČBS 42, Příloha 2007, 1). Středoevropské druhy mochen a několik blíže příbuzných rodů zpracoval pro naše nejbližší systematické dílo – Květenu České republiky (4. svazek, Academia, Praha 1995).

Šíře záběru nomenklatorických prací J. Sojaka je obdivuhodná a zahrnuje rody více než 20 čeledí cévnatých rostlin. Práce publikoval v našich i zahraničních časopisech, nicméně nejčastěji v Presliích, ve *Folia geobotanica et phytotaxonomica* a v *Časopise Národního muzea*. Nejvíce úsilí věnoval ovšem asijským mochnám. V posledních letech uveřejnil v prestižních botanických časopisech několik zásadních monografií tohoto rodu na celých kontinentech nebo jiných územních celcích – Asie, Afrika, Papua-Nová Guinea (*Plant Diversity and Evolution*), země bývalého SSSR (*Feddes Repertorium*), východní Evropa (*Candollea*), Čína (*Harvard Papers in Botany*). Při studiu postupně navštívil Sibiř, Írán, Mongolsko a Čínu.

Přítom je z dnešního pohledu překvapující, nicméně pravdivé, jak zdůrazňoval, že se obešel bez angličtiny, kterou vůbec neovládal.

Základním pracovním postupem systematické botaniky v 50. letech 20. stol. byla morfologicko-geografická metoda založená na studiu živého i herbariového materiálu a areálech taxonů. Jirka však nebyl jen systematickem tohoto typu. Dobře věděl, že se mochny snadno kříží a u mnoha populací je běžná apomixie. Pokusně křížil druhy, o nichž předpokládal, že jsou rodiči jiného druhu známého z přírody, v jehož

blízkosti už ale nyní nerostou. V několika případech se mu podařilo prokázat, že jím vytvořený kříženec je zcela shodný s přírodním, předpokládaně hybridogenním druhem. Za nezbytnou považoval i cytotoxonomii, v níž spolupracoval s J. Měsíčkem z Botanického ústavu AV ČR, v. v. i., v Průhonících a spolu publikovali nejen práce o počtech chromozomů asijských mochen, ale i jiných mongolských druhů.

Na populárně-odborné práce mu zbývalo málo času, nicméně napsal velmi žádanou obsažnou knihu Rostliny našich hor, která vyšla ve dvou vydáních (Acade-

mia, Praha 1983, 1989). V Živě publikoval v 70. letech sérii článků o horských rostlinách (Galerie horských druhů, Živa 1973, 1–6) a řadu dalších příspěvků (Vegetace Gobi, Živa 1964, 5: 161–163; Rostliny podobné jahodníku, Živa 1965, 1: 5; Alpínky Mongolska, Živa 1972, 3: 82–85 ad.).

Je škoda, že se tak vynikajícímu taxonomovi nepodařilo dokončit zpracování mochen do podoby celosvětové monografie, ale on asi věděl, že na tento úkol nestačí jeden život. V každém případě nám zde zanechal obrovské dílo a vzpomínky na bezvadného botanika a hodného člověka.

Aleš Lebeda

RECENZE

Václav Kůdela, František Kocourek, Martin Bárnét a kol.: České a anglické názvy chorob a škůdců rostlin

V každém vědním oboru na domácí i mezinárodní úrovni je přesná a racionální komunikace prvotně založena na obecně akceptovaném a dostupně publikovaném názvosloví. Nejinak je tomu v rostlinolékařství – vědní i praktické disciplíně, která hraje klíčovou roli nejen v zemědělských vědách, ale má přímou a silnou vazbu také na řadu přírodovědných oborů. Ustálené obecné názvy chorob a škůdců rostlin jsou základem snadné komunikace nejen v rámci odborné veřejnosti, ale jsou velmi významné i pro oblast vědy a školství.

První nahodilé aktivity spojené s tvorbou českých jmen chorob a poruch u rostlin lze datovat již do poloviny 19. stol. Systematické pokusy o vytvoření a zavedení českého názvosloví chorob a škůdců rostlin spadají do počátku 20. stol. (F. Straňák, Ochrana rostlin 1922, 2: 45–46; časopis v současnosti vychází pod názvem Plant Protection Science), včetně následných aktivit v tomto směru (J. Smolák, Ochrana rostlin 1948, 21: 43–46 a 1950, 23: 248–250). Přes veškerou snahu se však nepodařilo vytvořit jednotný český názvoslovný systém, který by byl akceptován a používán širokou veřejností. Tento nelehký úkol si dala za cíl nedávno vydaná recenzovaná publikace. Koordinace dlouhodobého projektu se ujal prof. Václav Kůdela, významný český fytopatolog a rostlinolékař. Pod jeho vedením byla v letech 1998–2010 provedena rozsáhlá revize českého názvosloví chorob, poruch a poškození rostlin. Rovněž byla vypracována Pravidla pro revizi, tvorbu, kodifikaci a používání českého názvosloví chorob, poruch a poškození rostlin, která schválil odbor rostlinolékařství České akademie zemědělských věd v r. 2004. Všechny tyto dílčí kroky tvořily základ pro vznik prvního uceleného a monograficky zpracovaného českého rostlinolékařského názvosloví na vědeckých základech a přesně formulovaných principech, včetně souběžné verze v angličtině, která dává publikaci mezinárodní význam.

Na přípravě názvosloví pro choroby a škůdce jednotlivých skupin plodin se podílelo celkem 27 autorů, 10 lektorů, pracovníků výzkumných zemědělských ústavů, vysokých škol a státní správy. Publikace je rozdělena do tří základních částí. První z nich představují výše uvedená Pravidla pro revizi, tvorbu, kodifikaci a používání českého názvosloví chorob, poruch a poškození rostlin, jež doplňuje pojednání o významu a historickém vývoji českých názvů k tomuto oboru. Druhou část tvoří rozsáhlý tabulkový seznam jmen více než 3 000 chorob a škůdců, jež se vyskytují na 206 druzích rostlin.

Celkem snadná orientace v knize je založena na rozdělení rostlin do pěti základních kategorií – polní plodiny, zeleninové druhy, ovocné druhy, aromatické speciální plodiny a okrasné rostliny, přičemž každá plodina má svůj číselný kód. Každou skupinu (např. obilniny) předchází přehled polyfágních druhů škůdců. V rámci jednotlivých plodin je pak jednotná struktura a sled škodlivých činitelů (abiotikózy, virózy, bakteriózy, mykózy a oomy-

cetózy, škůdci). Každá choroba a patogen mají český, vědecký a anglický název. U převážné většiny chorob a škůdců je rovněž doplněna informace o jejich stupni škodlivosti nebo ekonomickém významu v podmínkách střední Evropy. Třetí část tvoří rejstříky (samostatně pro vědecké, české a anglické názvy hostitelských rostlin, chorob a škůdců).

Po formální stránce je kniha velmi dobře zpracována, včetně atraktivní obálky. Skutečnost, že takto zaměřená publikace nemůže být zcela bez nedostatků, je dána časovou náročností jejího zpracování, ale i značnými změnami v taxonomii a pojmenování původců chorob, k nimž v poslední době dochází díky rozvoji a použití molekulárních metod v taxonomii organismů. Autoři tuto skutečnost zdůrazňují v úvodní části knihy s tím, že obsah publikace je otevřeným dokumentem, který bude třeba postupně doplňovat a inovovat na základě nových poznatků. Ve vztahu k anglickému názvosloví chorob lze poznamenat, že autoři vycházeli ze dvou amerických zdrojů – Approved Common Names, The American Phytopathological Society (1978–2007) a série publikací The Diseases Compendium Series of The American Phytopathological Society. V tomto směru lze mít jedinou kritickou připomínku, a to, že je škoda, že se na přípravě anglické části nepodílel přímo některý z renomovaných zahraničních fytopatologů, resp. rostlinolékařů, který je rodilým mluvčím. Taková spolupráce by bezesporu dala této části větší věrohodnost a celé knize významnější mezinárodní dopad.

Faktem však zůstává již řečené, že publikace představuje v české i mezinárodní literatuře ojedinělé dílo, které tvoří první komplexní a ucelený podklad pro rostlinolékařské názvosloví a jeho další rozvoj. Práci editorů, autorů i České akademie zemědělských věd tak je možné považovat za vzornou. Kniha bude významná pro rostlinolékaře a praktické zemědělce v nejbližším slova smyslu, ale také pro pracovníky ve fytopatologii a zemědělské entomologii. I biologové a ekologové ji mohou využít. Přestože není napínavým čtením, bude nepostradatelným pomocníkem studentů a učitelů vysokých a středních škol, vědeckých pracovníků, zaměstnanců státní správy a pracovníků mezinárodních organizací.

**Česká akademie zemědělských věd,
Odbor rostlinolékařství.
Profi Press s. r. o., Praha 2012, 272 str.
Cena 650 Kč**

